

ПРОЦЕС ВИТВОРЕННЯ РИМСЬКОЇ МОДЕЛІ ТИТУЛАТУРИ

Назар БІЛЕЦЬКИЙ*orcid.org/0000-0002-1300-9042*

молодший науковий співробітник відділу історичних пам'яток НДІУ

Анотація. У статті розглядається проблематика вивчення домодерної титулатури. Спираючись на аналіз уявлень про верховну владу та взаємодію правителя з елітами в Римській та Візантійській імперіях, автор пропонує основні елементи римської моделі титулатури, що стала взірцем для більшості середньовічних монархій.

Ключові слова: модель титулатури; Римська імперія; Візантійська імперія; верховні правителі; титулатурний атрибут; титулатурний абстракт.

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ РИМСКОЙ МОДЕЛИ ТИТУЛАТУРЫ

Назар БИЛЕЦКИЙ

младший научный сотрудник отдела исторических памятников НИИУ

Аннотация. В статье рассматривается проблематика изучения домодерной титулатуры. Опираясь на анализ представлений о верховной власти и взаимодействии правителя с элитами в Римской и Византийской империях, автор предлагает основные элементы римской модели титулатуры, ставшей примером для большинства средневековых монархий.

Ключевые слова: модель титулатуры; Римская империя; Византийская империя; верховные правители; титулатурный атрибут; титулатурный абстракт.

THE ROMAN MODEL OF TITULATURE: THE PROCESS OF FORMATION

Nazar BILETSKY

junior research fellow of the Historical Sites Department of RIUS

Annotation. The article considers the problematics of the study of pre-modern titlature. Relying on the analysis of the images of the supreme power and relations between the ruler and elites of the Roman and Byzantine Empires, the author proposes the general elements of the Roman model of titlature, which became exemplary for the majority of medieval monarchies.

Key words: titlature model; Roman Empire; Byzantine Empire; supreme rulers; titlature attribute; titlature abstract.

Проблема вивчення титулатури безпосередньо пов'язана із репрезентацією владних відносин та політичних структур і є особливо важливою для істориків середньовіччя, зокрема регіону Центрально-Східної Європи, через брак джерел. Адже навіть при їх наявності інтерпретації ускладнюються тим, що більшість тогочасних документів були написані чужою для різноманітних європейських володарів та народів латинською мовою. У XIX ст. титулатура розглядалася в контексті генеалогічних або геральдичних студій. Важливішим було дослідити не сам титул чи титулатурну модель, а аристократичні роди середньовічних та ранньомодерних монархій.

Пйотра Бороня можна назвати першопроходцем серед тих, хто ґрунтовно розглядає титулатуру як об'єкт дослідження, а не предмет [14]. Він прослідковує, як слов'янські народи, слідуючи правовим традиціям сусідніх імперій, під впливом християнства переймали владну титулатуру. Автор розрізняє поняття *титулу*, що вживається зазвичай в офіційних документах чи інших символах влади (монети, печатки), від *назв правителів*, які трапляються в наративних переказах хроністів.

Слід зауважити, що досі на наші уявлення про титулатуру володарів впливають переклади Біблії різними мовами, в якій закріпилися два характерних титули – *rex* та *princeps*. Грецький і латинський переклади Старого Завіту спрощено передають різноманіття титулів, владних епітетів та урядів, які зустрічаємо в оригінальному тексті івритом (наприклад, כֶּזֶב, אֶרֶץ, רַב, שָׂר, וְשָׂרִים, נָדִיב, *архон* (або *архонтас*) та *princeps* відповідно. Більш послідовним є переклад слова מֶלֶךְ, адже воно найчастіше передається

відповідними формами *βασιλευς* та *rex*. Аналогічну ситуацію бачимо з Новим Завітом, де до «пари» *princeps – rex* додається титул імператора – *caesar*. Власне, ця «пара» на позначення титулів механічно передалась і в інші європейські переклади Біблії, зокрема і в слов'янському варіанті – *царь* (*βασιλευς*), *князь* (*αρχων*), *кесарь* (*καισαρ*). Іноді складається враження, що у слов'янських мовах до правителів стародавніх часів вживається виключно *цар*, а до монархів середньовіччя й пізніших часів – *король*.

Через це непорозуміння досі тривають дискусії про те, як правильно перекладати «князь», титул правителів Русі (наприклад, англійською існують варіанти *prince, duke, king, chief*). Американський історик Крістієн Раффеншпергер пропонує сприймати Русь як звичайне середньовічне королівство, оскільки політичні ідеї того часу були настільки розмитими, що виключає достеменне тлумачення того чи того титулу [3]. Власне, це і є однією з причин, чому, на нашу думку, необхідно запропонувати більш комплексний підхід до вивчення титулатури.

Наше дослідження вимагає ввести запропонований нами концепт *римської моделі титулатури*, адже метою цієї статті є подальша розробка аналітичного апарату, за допомогою якого можна досліджувати подібності в структурі титулатури та прийомах титулування на предмет культурних впливів практик формування «словника влади» владних еліт європейських монархій. Під *титулатурою* ми розуміємо мовну абстракцію для позначення статусу особи. Цей соціокультурний феномен поширюється через писемну та живу мову у вигляді сукупності форм звертань,

що репрезентують владні та соціальні зв'язки між мовцем та аудиторією, на яку орієнтована влада носія титулу. Видозміни та інтерполяції в титулатурах монархів та еліт також апелюють до титулатурної традиції, питомої для їхньої культури влади. Незважаючи на це, навіть серед віддалених мов та монархій можна спостерігати цілу низку характерних елементів, які були важливими для конструювання титулатури, що й дає підстави для пошуку певної моделі, якою, на нашу думку, є практики складання титулатури в пізній Римській імперії.

Для виконання поставленої мети, по-перше, сформулюємо проблематику дослідження. По-друге, розглянемо, як у Римі виникла ідея верховного правителя і яким чином на це впливали еліти, а також як трансформувалися уявлення про монарха у Візантії. По-третє, оскільки для римської моделі титулатури необхідним елементом були титулатурні атрибути і титулатурні абстракти, коротко розглянемо контекст формування урядової системи Східної Римської імперії та Візантії.

Методологічні засади дослідження головним чином почерпнуті з прагматичної лінгвістики [32], теорії ввічливості [15, 40], теорії звертань [16, 20, 30], етимології [41], культурної антропології [4, 21], політичної та культурної історії [13, 17, 18, 38], історії понять [5]. Оскільки наше дослідження пропонує власний аналітичний метод аналізу титулатури, пояснимо вживання деяких термінів.

Під *титулатурною культурою* маємо на увазі мовні та писемні практики позначення володаря та еліти певної спільноти. Культури великою мірою

можна інтерпретувати як текст, а точніше, як символічну мову, котра у своєму функціонуванні виражається в повсякденних практиках [4, с. 532–533]. Через ускладнення соціальної взаємодії, пов'язаної з економічними та просторовими змінами у житті людських спільнот, відбувається і складніша владна організація людей. Титулатурна культура витворюється переважно у спільноті із складним рівнем організації, де вона функціонує в символічному та комунікативному просторі, через які здійснюється влада [33, с. 4–14]. Для усталених соціальних інститутів конструюється владна термінологія, яка кодифікує за певними словами зміст соціокультурних та владних практик. Аналогічно до виникнення діалектів із однієї мови створюються діалекти титулатурної культури («культуролекти»), особливо у разі її поширення серед спільнот із різними природними мовами. *Культуролект* – це термін, створений нами по аналогії до того, як Пітер Берк виділяє *соціолекти*. Згаданий термін використовується для розрізнення варіацій римської моделі титулатури, які породжувалися з поширенням її серед еліт різних монархій.

Такі поняття, як *свій* та *чужий*, ми запозичили з соціальної теорії та лінгвістики, щоб пояснити *соціальну дистанцію* між мовцем та слухачем, які обмінюються звертаннями. Під терміном *титулатурне звертання* мається на увазі форма звертання, котра є частиною римської моделі титулатури та вказує на її окремі елементи. Крім того, в нашому дослідженні будуть залучені попередні власні розробки з апарату аналізу титулатури, зокрема, такі поняття, як *титулатурний атрибут* і *титулатурний абстракт* [1].

З лінгвістичного боку важливою проблемою є те, що джерела, які дійшли до нас із пізньої античності та середньовіччя, творилися за мовної ситуації диглосії [23, с. 325–340]. Це значить, що навіть коли автор «варварського» народу позиціонує свою окремішність від греко-римського світу, якщо він вживає латину, то свідомо чи несвідомо визнає високий різновид (*high variety*) мови і усе одно вимушено передаватиме закладені через нього смисли панівної культури. Специфіка дослідження вимагає постійного використання титулатурних звертань мовою оригіналу, адже будь-який переклад впливає на їхнє значення, тому ми виділятимемо їх та специфічні терміни курсивом. Це змушує також використовувати нейтральні терміни для позначення очільників різноманітних монархій, а саме: правитель, володар, монарх. Проте для зручності під час опису загальноісторичного контексту ми вживатимемо й традиційні історіографічні позначення. Зокрема, це стосується поняття «імперія» (Римська, Візантійська), яким зазвичай позначають державу зі складним апаратом управління або населенням з великою кількістю народів та її правителем – імператором. Також використовуватимемо історіографічне позначення монархій, що виникали на периферії Римської імперії, як «варварських», хоча чудово розуміємо про умовність такого визначення.

Це відсилає нас до постколоніального дискурсу та глибинного нав'язування мовних і культурних засобів конструювання ідентичності від *панівної* культури до *периферійної*. Мартін Гоз, досліджуючи вплив грецької літератури на республіканський Рим, звертає увагу на те, що римські літератори, які витворювали

romanitas, широко користувалися грецьким міфічним і риторичним апаратом [25, с. 303–326]. Першим етапом у цьому випадку буде рецепція (мімікрія) ідейного світу греків як «культурно вищого» прикладу, що проявляється, наприклад, через залучення грецьких героїв як творців самого Риму (Еней – засновник), а також прийняття грецької освітньої системи. Другий етап полягає в емансипації від «центру», що проявляється як розрізнення через «упередження», пошук «себе» і якостей, притаманних «собі», на противагу «не-таким» якостям «культурного поневолювача». Але важливо розуміти, що розрізнення виникає лише з допомогою спільного культурного знаменника, тобто тієї ж самої панівної культури «центру». Творці «себе» є людьми, що отримали освіту в середовищі «високої культури», проте намагаються емансипуватися від неї. Використовуючи поняття та засоби конструювання ідентичності «центру», ці автори опускають або підмінюють його найхарактерніші риси «периферійними».

Тому можна припустити, що поняття титулу правителя периферійної культури стає семантичним гібридом панівної. Щоб глибше зрозуміти, в чому полягала гібридизація значення титулів, необхідно проаналізувати їх зв'язок із образами влади в римській та грецькій потестарній культурі. Ключем до розуміння в цьому випадку є дві соціальні інституції-медіатранслятори, а саме релігія та похідний від неї секулярний закон.

Зв'язок між ідеями про правителя та релігією вивчав Жорж Дюмезіль. У своїй ранній праці «Мітра-Варуна» він моделює два архетипи правителя, характерних для всіх індоєвропейських суспільств. Аналізуючи образи легендарних

римських правителів та звичаї римлян у художніх творах авторів часів Республіки і ранньої імперії та порівнюючи їх із ведичними релігійними гімнами, Дюмезіль натякає на міфічність перших правителів Риму Ромула та Нуми Помпілія, адже їм надано рис саме цих двох архетипів правителя [21, с. 50–53]. Перший символізує тимчасове, «узурповане», магічне і жорстоке правління, пов'язане із культами плодючості, молодості та війни. Другий стосується врівноваженого (володіючого *gravitas*), «старого» (читай: мудрого), законного (тобто обраного) правителя, котрий символізує добу миру та його збереження, набожність та сімейний добробут. Виглядає, що саме ці архетипи і були смисловою основою титулатурної пари *princeps* – *rex*.

Хоча римляни і відмовилися від сакральної ролі правителя, релігія залишалася важливим елементом у визначенні того, ким вони є. Це чудово доводить Девід Поттер у своєму аналізі римських пророчих практик та їхнього зв'язку з уявленнями про владу імператорів. На його думку, пророкам та оракулам належала ключова комунікативна роль у сакралізації великих римських воєначальників, а потім і, власне, імператорів. За тодішніми віруваннями, перед будь-якою воєнною кампанією необхідно було взяти «благословення» (*auspicium*) через знаки, на які вказував «чтець птахів» (*auspex*). Значення «благословень» було настільки великим, що могло змінювати офіційні політичні рішення. Із занепадом Республіки наявність при імператорах провидця стало характерною рисою палацової культури. Більше того, провидіння (наприклад, у формі панегіриків) ставали медіа, через які серед аристократії поширювалися уявлення

про божественну природу влади імператора [36, с. 149–162].

В історіографії поширене уявлення, що в Римі форма правління радикально змінювалася залежно від титулу (*dictator*, *princeps*, *dominus*, *imperator*), який використовував його правитель. На нашу думку, титулатура правителя вказувала на різні сфери впливу його влади й цілком виходила з того, що забезпечував закон. Тож варто розглянути, як влада республіканських та імперських правителів Риму залежала від закону і узгоджувалася із сенаторською владою.

Із появою Республіки інституція сакрального *rex* виходить із вжитку, оскільки правителями Риму стають консули та сенат. Для римлян влада *rex* була комплементарною свободі *populus* Риму. Тобто ці поняття, хоч і протиставлялися одне одному, були прямо взаємозалежні. Саме тому титул *rex* у римській республіканській культурі ніс негативну конотацію поневолення. Скасування інституції *rex* не означало заборони надзвичайних повноважень окремих знатних римлян. Наприклад, таку владу здійснював *dictator*. Як пише Клінтон Кейес, *dictatores* ще в часи ранньої Республіки мали необмежені права й виконували обов'язки *rex* у містах-республіках, які оточували республіканський Рим [29, с. 303]. Ключовою різницею від *rex* був цілком світський, тимчасовий і не-династичний характер влади *dictator*. Тобто всі «надзвичайні повноваження» й право одноосібно назначати урядовців *dictatores* виводили із закону, яким послуговувалися римляни.

Подібне ставлення ми бачимо і до *principes*, котрі почали правити Римом після занепаду Республіки. Олександр Коптев, аналізуючи залежність

вживання титулів *princeps* та *dominus*, доходить висновку, що перший використовувався в контексті влади правителя над аристократією та патриціатом, а другий – над підданими імперії та іншими неповноправними жителями [6, с. 183–186]. Розвиваючи цю ідею, він зауважує, що *dominus* спершу вживалося як алюзія до *pater familias*, тобто до того, що імператор є батьком усієї імперії-сім'ї. Утім, коли імператори почали втручатися в приватні справи громадян і експропріювати їхні маєтності, титул *dominus* у контексті права власності набув негативного значення, адже, стаючи *dominus*, імператор позбавляв цієї власності громадян [6, с. 185].

Павел Бяли, аналізуючи нумізмічний матеріал, пише, що титулування правителів Риму *dominus* з'являється в 70–80-х роках III ст. у провінційних монетних дворах (Сардіка, Антіохія Писідійська). У цьому випадку карбування монет пов'язане із правлінням Авреліана, а титул *domino* зазвичай знаходиться поряд із звертанням *deo*, що відсилає до популярного на той час культу Сонця, а значить, *dominus* стосується божества, яке символізує імператорську владу. Утім іншого значення титул *dominus* набуває, коли монети починають виготовляти в Римі. Бяли вважає, що карбування монет із таким провокативним титулом у давальному відмінку не було санкціоноване зверху, а якраз, навпаки, було ініціативою підданих карбувальників імператора, з одного боку, як спроба знайти ласку правителя, а з іншого – як пропагування його статусу серед населення [12, с. 15].

Із приходом до влади Діоклетіана написання *dominus noster* на монетах замінюється більш звичним *imperator caesar*, але залишається на епіграфічних

пам'ятках. Натомість після приходу до влади Константина Великого *dominus noster* вже повноцінно вживається до імператорів та їхніх синів, витісняючи попередню формулу *imperator caesar* [12, с. 20–21]. Тобто бачимо, що не варто в цих титулах вбачати зміну «державної» влади як перехід від *принципату* до *домінату*, а, швидше за все, слід інтерпретувати їх як пропагандистські медіа, пов'язані із переминою ставлення сенаторського стану до імператорської влади.

Уважно вивчає трансформацію імператорської влади Джон Вайсвайлер, який досліджує залежність сенаторського стану від правителя Риму. На його думку, «імперська» потуга Республіки, на відміну від інших стародавніх імперій, безпосередньо залежала від величезних статків аристократії, яка вважала, що здатність контролювати захоплені Римом землі буде втрачена, якщо його громадяни підкоряться владі монарха [43, с. 35]. Тому прийняття першими імператорами титулу *princeps* забезпечувало цю стабільність і тяглість республіканських традицій. У часи принципату сенатори були достатньо незалежними від імперського правління й склалися з членів старих римських сімей, що правили ще за часів Республіки. Особа імператора продовжувала мати світський характер, що проявлялося у вільній комунікації сенаторського стану із правителем. Зважаючи на згадані вище переміни, варто звернути увагу на спостереження Марка Гамфріса, який пише, що регулярна відсутність імператорів *in situ* створювала умови для сенаторського стану втручатися в імперську політику, щоб підняти особистий статус, підтримуючи діючих імператорів, а подекуди й узурпаторів [26].

Сформувати зміну уявлення про владу у Візантії ми можемо, спираючись на працю високопосадовця часів Юстиніана Івана Ліда¹. Як пише Майкл Мос, атмосфера, в якій відбувалася інтелектуальна діяльність Івана Ліда, формувалася під великим впливом потуг Юстиніана на «відновлення» колишньої могутності Римської імперії. Імператор намагався культивувати новий образ *romanitas*, який мусив відповідати *christianitas* та узгоджуватися із владою правителя².

У праці «Про уряди Риму» («Περὶ ἀρχῶν τῆς ρωμαίων πολιτείας») Іван Лід описує історію та функції різноманітних урядів, через які здійснювалася влада в Римі від його заснування до сучасних автору часів. Для нас особливо цікавим є сюжет із книги Івана Ліда про перехід римлян від давньої тиранічної влади *regium* до *basileia* за часів імператорів Анастасія та Юстиніана. Тут варто повністю навести уривок, у якому він класифікує види влади римських правителів:

«Проте назву їхнього правління (Ромула і Рема. – Н. Б.) італійці звать регіа, яка насправді є тиранією; незважаючи на це, дехто вважає, що назва регіа є позначенням легітимної римської василеї; утім після того, як римляни скинули рексів, ніхто не наважувався отримати

василею. Але, коротко кажучи, одна у легітимної василеї, а інша в тиранії, а ще інша в автократії гідність. Василевс є тим, хто, зазнавши кращої долі серед решти, обирається голосом громадян першим на п'єдесталі, немов на основі³».

Уважне прочитання оригіналу вказує на те, що Іван Лід чітко розрізняє *basileia* та *rhymion* як різні гідності (*αξιομα*) влади. Крім того, він виділяє ще дві перехідні тиранічні форми правління (*гідності*) – *αυτοκρατορια* та *δομινatio*, перша з яких значить імперську владу, а друга – деспотичну. Утім вони лише є окремими видами перших двох і містять змішані із попередніми двома характеристики.

Для нас дуже важливо бачити цю різницю, адже, по-перше, вона не збігається із тотожністю титулів *basileus* і *rex* у Біблії, а, по-друге, грає ключову роль в інтерпретації влади «варварських» правителів із точки зору панівної культури. Як бачимо, перший титул (*тип А*) несе в собі семантику «законності» та «обраності», у той час як другий (*тип В*) прирівнюється до семантики слова *тиран*, яке символізує «нелегітимність» та «узурпацію» влади. Евангелос Хрисос зауважує, що кальку з латини *ρηξ* візантійські автори з VI ст. починають вживати на позначення «варварських» правителів із недавно завойованих теренів Західної Римської імперії [19, с. 54–57]. Він припускає, що таким чином автори

¹ Іван Лід народився у Філадельфії Лідійській і з 21 року почав служити в *sacra scrinia* в Константинополі. Там він продовжував навчання й, урешті, отримав посаду префекта преторія, а з 532 р. за наказом Юстиніана почав викладати в Константинопольському університеті. Невдовзі після того він починає писати свої книги. Див.: [28, с. 11–13].

² Майкл Мос вважає Ліда класичним письменником-антикваром. Характерними рисами такого інтелектуала були змішання християнської ідентичності, але з повагою до язичницької грецької міфології, філософії та римських адміністративних та законодавчих традицій. Див.: [34, с. 2–5].

³ «ονομα δε της αρχης αυτων ο Ιταλοι λεγουσι ρημιον οιον τυραννικον ουδε γαρ βασιλειας Ρωμαικης εννομου εστι σωματικον, ως τινες υπολαμβανουσι, το ρημιον ονομα; οθεν ουκετι μετα την εκβολην των ρημων παρα Ρωμαιοις καιτοι βασιλευομενοις εχρηματισεν. ετερον γαρ το της εννομου βασιλειας και ετερον το τυραννιδος και αλλο το της αυτοκρατοριας αξιομα; και οπως, δια βραχεων ερω, βασιλευς εστιν ο των εαυτου υπηκοων πρωτος ψηφω επιλελεγμενος επι βαθραν τινα ωσπερ και κρηπιδα, τυχης κρειττονος υπερ τους αλλους λαχων» (курсив – Н. Б.). Див.: [27, с. 9].

підкреслювали справжню різницю між тим, як править їхній «володар-імператор», і тим, наскільки далекі від цього монархи із Заходу.

З цього можна висновувати, що уже в Східній Римській імперії на часи Юстиніана недавно відвойовані терени Західної імперії вважалися «колоніями». Це призводило до знецінення, здавалось, синонімічного для *βασιλευς* титулу *rex*, оскільки останній позначав «узурпаторів» імперської влади, «варварських» правителів-завойовників. Натомість гібридизована християнством влада імператора поступово втрачала свій первинний республіканський характер. Видозміна образу правителя Візантії також забезпечувалася «курсом на відновлення» [39, с. 66], що привносив елліністичні ідеї про владу монарха.

Але чи справді в середньовіччі існувала багатоступенева ієрархія монархій, яку очолювала Βασιλεία Ρωμαίων? Одним із основних проponentів універсалістського статусу Візантії серед решти королівств був Георгій Острогорський. На нашу думку, його уявлення про універсалістську імперську ідеологію Візантії провокується амбівалентністю значення титулу монарха – *βασιλευς*. У статті «Візантійський імператор та ієрархічний світовий порядок» [35, с. 2] Острогорський пише, що «перехід від язичницької до християнської імперії був здійснений без жодних зовнішніх ушкоджень поняттю імперського панування часів Константина. Влада суверена зберігала свій божественний характер, і тому римско-елліністичний культ суверена залишався в християнській Візантійській імперії у всій своїй стародавній славі».

Справді, за часів раннього середньовіччя Візантія була могутньою

монархією із складною адміністративною структурою й глибокою культурною традицією. А статус візантійського монарха визнавався вищим серед інших «варварських» монархій, що видно хоча б із дипломатичного листування [11, с. 599–601; 7, с. 161]. На нашу думку, це провокує уявлення, що християнський світ включав три ступені *гідності* правителів: *imperator – rex – princeps*, як це, зокрема, передається в Новому Завіті.

Якщо припустити, що заміна латинського *imperator* грецьким *βασιλευς* не впливала на значення форми правління, то можна погодитися із Острогорським. Утім, як виглядає з праці Івана Ліда, *гідність βασιλευς* все ж різнилася від *imperator*. Більше того, правитель Візантії залишав у своєму повному титулі оригінальний переклад *imperator* грецькою як *αυτοκρατορ*. Як пише Александр Ангелов, поняття про правління божественного монарха було лише однією із політичних теорій Візантії. На думку автора, титул *βασιλευς* не завжди був зарезервований тільки для імператора, як видно із творів придворних інтелектуалів Прокопія, Івана Малали, Теофана Сповідника, Георгія Амартола та Фотія, аналізуючи які, Ангелов і доходить своїх висновків [10, с. 125–127].

Окрім цього, не варто однозначно інтерпретувати середньовічне поняття *imperio*, яке зовсім не обов'язково стосувалося «великої держави». Дорвін ван Еспело, аналізуючи *Codex epistolaris Carolinus*, збірку листів пап 739 – 791 pp., більшість яких було адресовано до франкського двору, звертає особливу увагу на вживання конструкції *de imperio* у заголовку компіляції. Авторка зауважує, що цю фразу вчені найчастіше інтерпретували як те, що в оригіналі

пам'ятки містилася ще частина листів від візантійських імператорів, але була втрачена [22, с. 255–257]. Проте, як пише ван Еспело, справа у тім, що саме слово *imperium* далеко не завжди значило територіальну імперію, що могло б дати можливість вважати, що ця фраза апелює до Візантії. Натомість авторка пропонує свою інтерпретацію *de imperio*, де *imperium* позначає зв'язок Франкського королівства із Римом і підкреслює ортодоксальну християнізаційну політику Карла Великого як у межах своєї монархії, так і поза нею [22, с. 279–281]. Звідси можна припустити, що титули *imperator* і *βασιλευς* у Візантії не несли за собою універсалістського сенсу, проте «варварські» володарі через колоніальний вплив титулатурної культури Візантії не наслідувалися використовувати їх щодо себе аж до часів Карла Великого.

Із формуванням божественного образу імператора навколо його особи починає з'являтися особливий палацовий соціум. Разом із тим мандруючий військовий табір (*comitatus*), у якому зосереджувалися найближчі до імператора начальники, трансформується у постійне зосередження влади (*palatium*) [39, с. 136]. Республіканські інститути влади потроху втрачають свою колишню вагу, а сенат перетворюється в елітний прошарок наближених до імператора осіб. Цю трансформацію, зокрема, можна спостерігати через статуї високопосадовців, завдяки яким репрезентувала себе римська влада. Як зазначає Джон Вайсвайлер, з IV ст. статуї імператорів уже зображують не фізичні особливості людини, а возвеличені риси божественного монарха, що проявлялося через величезні розміри статуї та широко розплющені очі [43, с. 40]. Нова

репрезентація правителя Риму призводила до асиметричного зв'язку між ним й аристократією. На відміну від ранньої імперії, коли імператор був рівним іншим магістратам *princeps senatus*, з IV ст. встановлення статуй було дозволено лише найбільш найближчим до правителя особам і тільки з його ласки [42, с. 14–15].

Засади ієрархічного поділу суспільства пізньої Римської імперії були запозичені з римського війська. Як пише Родольф Гійян, адміністративний апарат Римської імперії поділявся на три типи: діючі, заштатні та почесні. Перші, власне, виконували функції, які вимагав від них їхній уряд, другі не були зобов'язаними їх виконувати, а тому стояли нижче діючих, і, врешті, треті отримували титул або для підкреслення заслуг перед імператором, або залишали його у зв'язку із завершенням служби [2, с. 88–91]. Крім того, складна структура Римської імперії призводила до розділення чиновників на палацових, міських та провінційних, що теж сприяло глибшій статусній стратифікації римського суспільства.

Очевидно, для того, щоб розрізнити різноманітних службовців, імперська придворна канцелярія витворила спеціальні прикметники, які перетворилися в титулатурні атрибути. Не виключена можливість, що ці слова, які характеризували певних заслужених *viri*, були запозичені з античної літератури та ораторських промов і, що важливо, через писемне законодавство перетворилися в особливі форми звертання. Пауль Кох зазначає, що з V ст. в Римській імперії починають викристалізовуватися три ранги аристократії – *clarissimi*, *spectabiles* й *illustres*, які відповідали магістрам малого, середнього та вищого

рангів [31, с. 5]. Родольф Гійян долучає до них ще два нижчих ранги *egregii* та *perfectissimi*, які в часи ранньої імперії були персональними та вживалися до кінних воїнів, але з плином часу почали позначати й найнижчих цивільних урядовців [3, с. 35–38].

Як влучно зазначає Гійян, особливістю візантійської канцелярії було те, що «нижчі титули не замінялися – список звань збільшувався тільки через нові вищі титули, але не взамін нижчим» [3, с. 41]. Так у VI ст. з'являються титулатурні атрибути *gloriossimus*, *magnificus*, а *egregius* та *perfectissimus* перестають використовуватися. Як пише Кох, титулатурний атрибут *clarissimus* виходить із вжитку ще до VIII ст. [31, с. 22], а *spectabilis* у VII ст. витісняється згаданим *magnificus* [31, с. 33], який разом із *illustris* позначав найвищих урядовців ранньої Візантії, зокрема, *magister officiorum*, *praefecrus praetorio Orientis*, *quaestor* та *magister militum*. *Gloriossimus* з VI ст. використовується до патриціїв та консулів [31, с. 66]. Варто також зазначити, що від різноманітних титулатурних атрибутів формувалися відповідні їм титулатурні абстракти, такі як *amplitudo*, *excelentia*, *celsitudo*, *magnificentia*, які вживалися як в офіційній, так і в приватній переписці, замінюючи ім'я адресата чи адресанта.

Отже, ми розглянули, яким чином в пізній античності поступово конструюються уявлення про верховного правителя. Основними інституціями, які обрамлюють їх, є релігія та закон, адже перша пояснює призначення його влади, а друга – повноваження. В Римській республіці та імперії титул *rex* втрачає легітимність, адже стає позначенням якраз «нелегітимного» монарха (символ

відсутності свободи), утім поняття про верховного правителя так чи інакше продовжує функціонувати в суспільстві й проявляється в політиці володарів Риму. Вони позначаються різними словами (*dictator*, *princeps*, *imperator*, *dominus*), але це, швидше за все, відображує не відмінні форми правління, а різні аспекти влади.

Іван Лід називає ці відмінності поняттям *гідність* (*αξιομα*). Але практичним для нас здається його розрізнення між *гідністю* повноправного правителя і неповноправних правителів. Для першого він резервує «класичне» позначення володаря в грецькій культурі – *βασιλευς*, а для інших використовує «чужі» терміни *ρηξ*, *автократор* (*imperator*), *доμινатор*. Це яскраво відображує ситуацію колоніального дискурсу «грецької Візантії» щодо завойованих «варварами» латинських земель Західної Римської імперії. Влада божественного монарха спричинила до різкої стратифікації суспільства Римської імперії, що, в свою чергу, призвело до специфічної класифікації урядників в законодавчих джерелах. Вона відображалася через титулатурні атрибути та абстракти, які згодом перейшли й у приватне листування і поширилися серед дворів «варварських» правителів.

Наведені вище спостереження дають можливість виділити декілька основних елементів римської моделі титулатури. По-перше, це вже згадане поняття *гідність*, яким розрізняється автентичний, повноправний володар (тип А) від тимчасового, чужого або нелегітимного правителя (тип В). Зокрема, вірогідно, що саме ця залежність спричинила до виникнення титулярної пари, яку ми часто зустрічаємо в Біблії та її перекладах – *rex vs princeps* або *βασιλευς vs αρχων*. Немає

підстав вважати, що ці поняття завжди були тотожними титулам, які використовували в політичній культурі монархій пізньої античності, утім вони яскраво символізують існування уявлень про два типи правителя. По-друге, функціональним елементом слугує належність мовця до панівної чи периферійної культури, оскільки колоніальний дискурс зазвичай редукує статус периферійного правителя з типу А до В, що яскраво відобразилося у появі в грецькій калькованого з латини титулу *ρηξ*. По-третє, до титулатурних форм звертань слід долучити різноманітні титулатурні атрибути та абстракти, які створювалися при імперському дворі.

Такі зміни в Римській, а пізніше Візантійській імперіях призвели до виникнення специфічної моделі титулатури, яка стала взірцем для решти християнських монархій, що виникали у середньовіччі. Своєю чергою практики складання писемних документів шляхом розповсюдження та рецепції римського закону та «ортодоксального» («католицького») християнства були запозичені периферійними Риму й Візантії «варварськими» монархіями, а впродовж середньовіччя – правителями Центральної і Східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький Н. Фактори семантики європейської титулатури XVII ст. / Н. Білецький // Українознавство. – 2016. – № 2. – С. 52 – 71.
2. Гийан Р. Исследования по административной истории Византийской империи / Р. Гийан // Византийский временник. – Санкт-Петербург, 1969. – Т. 29. – С. 88–94.
3. Гийан Р. Очерки административной истории ранневизантийской империи (IV – VI вв.) / Р. Гийан // Византийский временник. – Санкт-Петербург, 1964. – Т. 24. – С. 35–48.
4. Гірц К. Інтерпретація культур / К. Гірц. – Київ: Дух і Літера, 2001. – 542 с.
5. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії / К. Гірц. – Київ: Дух і Літера, 2006. – 429 с.
6. Коптев А. Princeps et dominus: к вопросу об эволюции принципата в начале позднеантичной эпохи / А. Коптев // Древнее право. – 1996. – № 1. – С. 182–190.
7. Канев Н. Византийский иерархичен модел от IX – XI в. / Н. Канев // Античная древность и средние века. – Екатеринбург, 2009. – Вып. 39. – С. 142–163.
8. Старченко Н. Кров, честь, риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі / Н. Старченко. – Київ: Laurus, 2014. – 509 с.
9. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Н. Яковенко. – Київ: Критика, 2008. – 472 с.
10. Angelov A. In search of God's only emperor: basileus in Byzantine and modern historiography / A. Angelov // Journal of Medieval History. – London, 2014. – V. 40. – № 2. – P. 123–141.
11. Bętkowski M. Obraz stosunków bizantyńsko-frankijskich w listach władców merowińskich do Justyniana. Część 2: Tytułatura / M. Bętkowski // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne. – Kraków, 2014. – T. 141. – Z. 3. – S. 599–617.
12. Biały P. Początki funkcjonowania tytułu Dominus noster w rzymskim mennictwie imperialnym / P. Biały // Wieki Stare i Nowe. – Rocznik 2014. – Tom 6 (11). – S. 11–23.
13. Bisson Th. The crisis of the twelfth century / Th. Bisson. – Princeton, 2009.
14. Boroń P. Kniaziowie, królowie, carowie... Tytuły i nazwy władców słowiańskich we wczesnym średniowieczu / P. Boroń. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2010. – 325 s.
15. Brown P., Levinson S. Politeness. Some universals in language usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

16. Brown R., Gilman A. The pronouns of power and solidarity / R. Brown, A. Gilman // *Style in Language* (ed. by Sebeok T.). – Cambridge: MIT press, 1960. – P. 253–276.
17. Burke P. *History and social theory* / P. Burke. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1992. – 198 p.
18. Burke P. *Languages and Communities in Early-modern Europe* / P. Burke. – Cambridge: Cambridge university press, 2004. – 210 p.
19. Chrysos E. The title «basileus» in early Byzantine international relations / E. Chrysos // *Dumbarton Oaks Papers*, 1978 – V. 32. – P. 29–75.
20. Dickey E. *Latin forms of address* / E. Dickey. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 428 p.
21. Dumezil G. *Mitra-Varuna* / G. Dumezil. – New York: Zone Books, 1988. – 189 p.
22. Espelo, D. van, A Testimony of Carolingian Rule? The Codex epistolaris Carolinus, its Historical Context, and the Meaning of imperium / D. van Espelo // *Early Medieval Europe*. – 2013. – V. 21. – P. – 254–282.
23. Fergusson Ch. *Diglossia* / Ch. Fergusson // *Word*. – 1959. – V. 15. – P. 325–340.
24. Hoffman K. Culture as a text: hazards and possibilities of Geertz's literary / literacy metaphor / K. Hoffman // *The Journal of North African Studies*. – 2009. – V. 14. – № 3/4. – P. 417–430.
25. Hose M. *Post-Colonial Theory and Greek Literature in Rome* / M. Hose // *Greek, Roman, and Byzantine Studies*. – 1999. – V. 40. – P. 303–326.
26. Humphries M. *Roman Senators and Absent Emperors in Late Antiquity* / M. Humphries // *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia*. – 2003. – V. 17. – P. 27–46.
27. Ioannis Lydi *De magistratibus populi Romani* / ed. by Ricardus Wuensch. – Leipzig, 1903. – 183 p.
28. Kelly Ch. *Ruling the Later Roman Empire* / Ch. Kelly. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004. – 341 p.
29. Keyes C. *The Constitutional Position of the Roman Dictatorship* / C. Keyes // *Studies in Philology*. – 1917. – Vol. 14. – № 4. – P. 298–305.
30. Kielkiewicz-Janowiak A. *A socio-historical study in address: Polish and English* / A. Kielkiewicz-Janowiak. – Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1990. – 132 p.
31. Koch P. *Die byzantinischen beamtentitel von 400 bis 700* / P. Koch. – Jena, 1903. – 127 p.
32. Levinson S. *Pragmatics* / S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1983. – 438 p.
33. Line Ph. *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290* / Ph. Line. – Brill. – 2007. – 700 p.
34. Maas M. *John Lydus and the Roman Past* / M. Maas. – New York, London, 2005. – 210 p.
35. Ostrogorski G. *The Byzantine emperor and the hierarchical world order* / G. Ostrogorski // *The Slavonic and East European Review*. – 1956. – Vol. 35. – № 88. – P. 1–14.
36. Potter D. *Prophets and Emperors. Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius* / D. Potter. – London, 1994. – 281 p.
37. Raffensperger Ch. *Kings or princes? Why do the titles of Rusian rulers matter?* / Ch. Raffensperger. – 2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://krytyka.com/en/articles/kings-or-princes-why-do-titles-rusian-rulers-matter>. – Відвідано 28.11.17.
38. Reuter T. *Medieval politics and modern mentalities* / T. Reuter. – Cambridge, 2006. – 436 p.
39. *The Cambridge ancient history* / ed. by Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael Whitby. – New York: Cambridge University Press, 2008. – V. 14. – 1121 p.
40. *Understanding Politeness* / ed. by Daniel Kadar, Jonathan Culpepper. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 295 p.
41. Vykypěl B. *Studie k šlechtickým titulům v germánských, slovanských a baltských jazycích* / B. Vykypěl. – Praha, 2011. – 322 s.
42. Weisweiler J. *From equality to asymmetry: honorific statues, imperial power, and senatorial identity in Late Antique*

Rome / J. Weisweiler // *Journal of Roman Archaeology*. – 2012. – Vol. 25. – P. 319–350.

43. Weisweiler J. The Roman Aristocracy between East and West divine monarchy, state-building and the transformation of the Roman senatorial order (c. 25 BCE – 425 CE) / J. Weisweiler // *New approaches to the later Roman Empire: Proceedings of a Conference held at Kyoto University on 8 March 2014* / ed. by T. Minamikawa. – Kyoto, 2015. – P. 31–52.

REFERENCES

1. BILETSKY, N. (2016). The Factors of the European Titulature Semantics of the 17th Century. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2, pp. 52–71. [in Ukr.]

2. GUILLAND, R. (1969). Studies on the Administrative History of the Byzantine Empire. *Vizantiyskiy vremennik* (Byzantine Bulletin). Vol. 29. Saint Petersburg, pp. 88–94. [in Rus.]

3. GUILLAND, R. (1964). Sketches about the Administrative History of the Early Byzantine Empire. *Vizantiyskiy vremennik* (Byzantine Bulletin). Vol. 24. Saint Petersburg, pp. 35–48. [in Rus.]

4. GEERTZ, C. (2001). *Interpretations of Cultures*. Kyiv: Dukh i litera, 542 p. [in Ukr.]

5. KOZELLECK, R. (2006). *Time Layers. A Study in Theory of History*. Kyiv: Dukh i litera, 429 p. [in Ukr.]

6. KOPTEV, A. (1996). Princeps et Dominus: On the Notion of the Evolution of the Principate in the Beginning of the Late Antiquity. *Drevnee pravo* (Old Law), (1), pp. 182–190. [in Rus.]

7. KĀNEV, N. (2009). The Byzantine Hierarchical Model from the 9th Century to the 11th Century. *Antichnaya drevnost i sredniye veka*. (Ancient Antiquities and Middle Ages), Vol. 39. Yekaterinburg, pp. 142–163. [in Bul.]

8. STARCHENKO, N. (2014). *Blood, Honor, Rhetoric. The Conflict in the Noble Environment*. Kyiv: Laurus, 509 p. [in Ukr.]

9. YAKOVENKO, N. (2008). *The Ukrainian Nobility since 14th to the Middle of the 17th Century*. Kyiv: Krytyka, 472 p. [in Ukr.]

10. ANGELOV, A. (2014). In Search of God's Only Emperor: Basileus in Byzantine and

Modern Historiography. *Journal of Medieval History*, Vol. 40. (2) London, pp. 123–141. [in Eng.]

11. BĘTKOWSKI, M. (2014). The Image of the Byzantine-Frankish Relations in the Letters of the Merovingians to Justinian. Part 2: Titulature. *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne Kraków* (Scientific Proceedings of Jagiellonian University. Historical Works). Vol. 141 (3). Krakow, pp. 599–617. [in Pol.]

12. BIAŁY, P. (2014). The Outset of the Functioning of the Title 'Dominus noster' in the Roman Imperial Mint. *Wieki Stare i Nowe* (Old and New Centuries), Vol. 6 (11), pp. 11–23. [in Pol.]

13. BISSON, Th. (2009). *The Crisis of the Twelfth Century*. Princeton, 640 p. [in Eng.]

14. BOROŃ, P. (2010). *Dukes, Kings, Emperors. The Titles of the Slavic Rulers in the High Middle Ages*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 325 p. [in Pol.]

15. BROWN, P., LEVINSON, S. (1987). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 345 p. [in Eng.]

16. BROWN, R., GILMAN, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. In: T. SEBEOK, ed., *Style in Language*. Cambridge: MIT press, pp. 253–276. [in Eng.]

17. BURKE, P. (1992). *History and Social Theory*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 198 p. [in Eng.]

18. BURKE, P. (2004). *Languages and Communities in Early-Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 210 p. [in Eng.]

19. CHRYSOS, E. (1978). The Title 'Basileus' in Early Byzantine International Relations. *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 32, pp. 29–75. [in Eng.]

20. DICKEY, E. (2002). *Latin Forms of Address*. Oxford: Oxford University Press, 428 p. [in Eng.]

21. DUMEZIL, G. (1998). *Mitra-Varuna*. New York: Zone Books, 189 p. [in Eng.]

22. ESPELO, D. van (2013). A Testimony of Carolingian Rule? The Codex epistolaris

- Carolinus, Its Historical Context, and the Meaning of Imperium. *Early Medieval Europe*, Vol. 21, pp. 254–282. [in Eng.]
23. FERGUSSON, Ch. (1959). Diglossia. *Word*, Vol. 15, pp. 325–340. [in Eng.]
24. HOFFMAN, K. (2009). Culture as a Text: Hazards and Possibilities of Geertz's Literary/Literacy Metaphor. *The Journal of North African Studies*, Vol. 14 (3/4), pp. 417–430. [in Eng.]
25. HOSE, M. (1999). Post-Colonial Theory and Greek Literature in Rome. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol. 40, pp. 303–326. [in Eng.]
26. HUMPHRIES, M. (2003). Roman Senators and Absent Emperors in Late Antiquity. *Acta ad archaeologiam et artium historiam pertinentia*, Vol. 17, pp. 27–46. [in Eng.]
27. WUENSCH, R., ed. (1903). *John Lydus on the Magistrates of Roman People*. Leipzig, 183 p. [in Gre.]
28. KELLY, Ch. (2004). *Ruling the Later Roman Empire*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 341 p. [in Eng.]
29. KEYES, C. (1917). The Constitutional Position of the Roman Dictatorship. *Studies in Philology*, Vol. 14 (4), pp. 298–305. [in Eng.]
30. KIELKIEWICZ–JANOWIAK, A. (1990). *A Socio-Historical Study in Address: Polish and English*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 132 p. [in Eng.]
31. KOCH, P. (1903). *Byzantine Official Titles from 400 to 700 AD*. Jena, 127 p. [in Ger.]
32. LEVINSON, S. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 438 p. [in Eng.]
33. LINE, Ph. (2007). *Kingship and State Formation in Sweden 1130–1290*. Brill, 700 p. [in Eng.]
34. MAAS, M. (2005). *John Lydus and the Roman Past*. New York; London, 210 p. [in Eng.]
35. OSTROGORSKI, G. (1956). The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 35 (88), pp. 1–14. [in Eng.]
36. POTTER, D. (1994). *Prophets and Emperors. Human and Divine Authority from Augustus to Theodosius*. London, 281 p. [in Eng.]
37. RAFFENSPERGER, Ch. (2016). *Kings or Princes? Why Do the Titles of Russian Rulers Matter?* [online]. Available at: <https://krytyka.com/en/articles/kings-or-princes-why-do-titles-russian-rulers-matter>. [Accessed 11 Nov. 2017] [in Eng.]
38. REUTER, T. (2006). *Medieval Politics and Modern Mentalities*. Cambridge, 436 p. [in Eng.]
39. CAMERON, A., WARD-PERKINS, B., WHITBY, M., eds. (2008). *The Cambridge Ancient History*. Vol. 14. New York: Cambridge University Press, 1121 p. [in Eng.]
40. KADAR, D., CULPEPPER, J., eds. (2013). *Understanding Politeness*. Cambridge: Cambridge University Press. 295 p. [in Eng.]
41. VYKYPĚL, B. (2011). *Studies on the Titles of the Nobility in Germanic, Slavic, and Baltic Languages*. Prague, 322 p. [in Cze.]
42. WEISWEILLER, J. (2012). From Equality to Asymmetry: Honorific Statues, Imperial Power, and Senatorial Identity in Late Antique Rome. *Journal of Roman Archaeology*, Vol. 25, pp. 319–350. [in Eng.]
43. WEISWEILLER, J. (2015). The Roman Aristocracy between East and West Divine Monarchy, State-Building and the Transformation of the Roman Senatorial Order (c. 25 BCE – 425 CE). In: T. MINAMIKAWA, ed., *New Approaches to the Later Roman Empire: Proceedings of a Conference Held at Kyoto University on 8 March 2014*. Kyoto, pp. 31–52. [in Eng.]

N. Biletsky

The Roman Model of Titulature: The Process of Formation

Abstract

The article is devoted to the problems of studying the pre-modern titulature. The author notices the difficulties, which arise in the process of its analysis. In particular, besides the question of the lan-

guage from which the original title derives, it is important to know whether it belongs to the dominant or peripheral sphere of culture. The author suggests that two notions of the supreme ruler formed in Ancient Rome and became the basis for the conceptual pair “rex-princeps”. The first corresponded to the “temporary”, “militant” image, while the second – to the “permanent” and “wise”. The transition of Rome to the republican system, in general, did not affect the notion of a supreme ruler, who could have been a “dictator”, “princeps”, “dominus” or an “imperator”. Rather, these titles referred to different domains of power.

Moreover, the transformation of the form of government was more dependent on the relations between the ruler and elites. In the time of the Late Roman Empire, the asymmetry between the emperor and the aristocracy increased to such an extent that the monarchy was gradually restored. Due to the dominant status of the Byzantine titulature culture, the monarchs of the periphery received a lesser “dignity” than the basileus. In historiography, it led to the tradition of interpreting such a change as the universalistic status of the Byzantine monarchy. On the other hand, it seems that this distinction could be better interpreted as the different perspectives of power and colonial cultural influence.

The divine image of the monarch affected the complication of the administrative structure of the empire. Specific titular attributes and abstracts were formed to distinguish the social groups in written chancellery practices. As a result of the spread of Christianity and cultural influence of the Byzantine empire, the Roman model of titulature became an example for the majority of medieval monarchies.

Проблема вивчення титулатури безпосередньо пов’язана із репрезентацією владних відносин та політичних структур і є особливо важливою для істориків середньовіччя, зокрема регіону Центрально-Східної Європи, через брак джерел. Адже навіть при їх наявності інтерпретації ускладнюються тим, що більшість тогочасних документів були написані чужою для різноманітних європейських володарів та народів латинською мовою. У XIX ст. титулатура розглядалася в контексті генеалогічних або геральдичних студій. Важливішим було дослідити не сам титул чи титулатурну модель, а аристократичні роди середньовічних та ранньомодерних монархій.